

202

יעקב מרקוביץ

'הרוס הרוס את מחיצת הזרות': על קליטתם של העולים החדשים בצה"ל כמלחמת העצמאות

ניצחונות מלחמת העצמאות (1947-1949) תועדו והועלו על גס כמופת לעוז ודתו של היישוב היהודי בארץ-ישראל. כמקם התיעוד הספרותי הנרחב של המלחמה הועם קמעה תפקידם של העולים החדשים ומעורבותם במלחמה. שירותם של העולים החדשים כיחידות לחימה ומעורבותם בקרבות סייע לקליטתם החברתית כצבא בתקופת המלחמה והקל על השתרשולם בחברה הישראלית לאחריות הגנ"ל (גיוס חוץ-לארץ) היחה את הביטוי הארגוני הממוסד למעורבות הצבאית הקולקטיבית של העולים החדשים כמלחמת העצמאות. במסגרת מבנית נוצד הגנ"ל כפברואר 1948, כאשר משה 'ההגנה' באירופה והפיקוד העליון בארץ הגיעו להכרה כי יש צורך בהכשרת כוחות לחימה בגולה לצורכי המערכה בארץ-ישראל - וזאת בשל שחיקת היחידות הלוחמות בשלבים הראשונים של המלחמה. הגרעין הראשוני הודרכ מתניכי הקורסים להגנה עצמית, שאומנו כידי שליחי 'ההגנה' בזהבי אירופה.

1 לדין נרחב במעורבותו הקולקטיבית של הגנ"ל במהלך מלחמת העצמאות, ראה: י. מרקוביץ, 'הגנ"ל: פועל ותורמתו במלחמת העצמאות', חיבור לשם קבלת התואר וקטור לפילוסופיה של אוניברסיטת תל-אביב, 1989; הנ"ל, גחלת לחימה: גיוס חוץ לארץ כמלחמת העצמאות, תל-אביב 1995 (להלן: גחלת לחימה). על מקומם של העולים במערכת הצבאית בתקופת המלחמה ראה: הנ"ל, 'עלייה וגיוס במלחמת העצמאות', ורדח פילובסקי (עורכת), המעבר מיישוב למדינה, 1947-1949: רציפות ותמורות, חיפה 1990, עמ' 259-272.

על קליטתם של העולים החדשים בצה"ל

הקל באביב 1946. התופעה של גיוס חוץ-לארץ, שפעמים רבות לא בונתה כמפורש בשם זה, מקיפה את המסגרת החברתית שאומנה והודרכה במתנות המעצר בקפריסין. מתנות העקורים באירופה וכמלאחים של צפון אפריקה, כמסגרת אימוני צידת והגנה עצמית.³

עמנואל סיון, במחקרו על דוד תשי"ח, מדגיש ורוקא את תרומתם הצבאית של העולים החדשים, פליטי מלחמת העולם השנייה, שהגיעו ארצה בשנים 1945-1947, בקרבות מלחמת העצמאות. חלוקת משנה זו חשוכה לרעתו משני טעמים: הראשון, ורצה מבנה חברתי משותף לניצולי השואה, חלקם עקורים ושירי מחנות, שהיו את התופת של מלחמת העולם השנייה, עם צעירים אקטיביסטיים תניכי תנועות נוער חלוציות בארצות מודת אירופה והמאגרב. הטעם השני הוא הראייה המכלילה של בני הארץ את השלים החדשים, שלא הכוללה כמורעו עלייתם ארצה. דמחזו הסטריאוטיפית של העולה הכיאה לידי ביטוי מערכת אפיונים ורימויים חברתיים המיחזרים, כביכול, את בני הגולה כולם.

עד להכרות המדינה היתה השפעת אנשי הגנ"ל כצבא שולית: רק 716 מהם עלו ארצה כאמצעות עלייה ד', כטיסות סמויות או בהמתנגות של ספינות דיג מקפריסין.

פיקוד 'ההגנה' העדיף העלאה אנשים מאומנים ובעלי מיומנות צבאית מתקופת שירותם כצבאות הגוש המזרחי, פרטיזנים שלחמו במסגרת המאבק האנטי-נאצי לחימים ששירתו כצבאות בעלות הברית המערביות במלחמת העולם השנייה.⁴

לרוב אנשי הגנ"ל הגיעו ארצה אחרי 15 במאי 1948; חלקם הגדול לא היה מוכן או מאומן לפעילות מבצעית. ההכשרה שחקנו שליחי 'ההגנה' באירופה החמיקה פהרגלי סוד ומשמעת ואימוני הישול ראשוניים, כדי להקל על קליטתם של העולים במערכת הצבאית. תחומים אלה היו חשובים לעידוד המוראל של המגויס אך לא היה בהם די בהכשרה מבצעית.⁵ מרבית המגויסים הללו שולבו ביחידות צה"ל בתקופת התפוגה הראשונה ולאחריה, במהלך קיץ 1948.

3 שדמי, 'על פעולת ההגנה באירופה', 12 בפברואר 1946-31 ביולי 1948, אה"ה, 2138/2. לדין נרחב במדיניות הארגון והאימתיים ראה למשל: י. בן דוד, חרב בניב, תל-אביב 1978; א. יתה, ללא עקבת, תל-אביב 1965.

4 תוני ארכיון צה"ל (להלן: א"צ), המקור הרשמי העיקרי לפירום קליטת העולים כמערכת הצבאית במהלך המלחמה, מגיירים את אנשי הגנ"ל כאלו אשר עלו ארצה משנת 1948 ואילך; אולם לדעתנו תגרה אופרטיבית זו אינה משקפת את חממד המבני של הגנ"ל, וראה להלן.

5 עי סיון, דוד תשי"ח: מיתוס, רידין וריכמן, תל-אביב 1991, עמ' 80-81. להרחבת סוגיית 'עליה ר"י' ראה בן דוד (לעיל, הערה 2), עמ' 294; ערוית שולה אולוחוב ערות כחובה (להלן: ע"כ, מס' 1, רמי טייבר, ע"כ, מס' 3, תמר אשל ע"כ, 65/2, אומף הפריקס הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה, אוניברסיטת תל-אביב); על פעולות והסתוות של 'המיוחדת' מקפריסין - ראה ערוית יהודה דרכמלר, יצחק קרלינסקי וישעיהו כחת, א"צ, 1046/70/110. על שילובם וסיווגם של מגויסי הגנ"ל ביחידות הצבא עד 1 במאי 1948, ראה שם, 1042/42/49.

6 ורח י. שדמי (הערה 2, לעיל), שם, עמ' 16-18; בן דוד, שם, עמ' 312.

יחסו של הפיקוד העליון ומנהיגותו לאנשי הגז"ל

בתפיסת אנשי הפיקוד העליון נוער לצה"ל מקום מרכזי בקליטת העולים החדשים. כפתח לקראת היקלטותם והיטמעותם בחברה הישראלית. בענינו של ראש הממשלה נשד הכיטחון, רוד בן-גוריון, נחשב הצבא כור מצרף לעם. היתה זו המסגרת הארגונית הנחה ביותר לביצוע תוכניות הקליטה, ובעיקר למיווג מהיר של הגליות. בתקופת מלחמת העצמאות היה צה"ל סמל זהות לאומית, מרכז יוקרה ולגיטימציה, מוקד סולידריות לכל חלקי העם. בן-גוריון ציפה אפוא כי מיווג הגליות בצה"ל יהיה קל יותר מאשר במערכת האזרחית, המשוכצת שטעים ועימותים פוליטיים או אידיאולוגיים, המאיימים על צדקת מפעל הקליטה.

מצב המלחמה, שהמדינה היתה שרויה בו מאז כינונה, העמיד את טוגיית הביטחון במרכז ההווה הישראלי. גם אופי המערכת הצבאית, ההירארכיה הפיקודית, ההתמחות הנרחבת במקצועות לחימה ושירותים והיות הצבא מקום מפגש לרבגוניות אנושית כתנאי לחץ ומעורבות אינטנסיבית - כל אלה הקלו על צה"ל לפעול בהיקף רחב, ובקצב מוגבר לקליטת העולים. קליטה זו התבטאה הן בהיבט הסולידריות והן בהיבט הערכי, תוך ניסיון להדגיש את יסוד השוויוניות בתרומת כל רכיב בחברה למאמץ המלחמה.

וכך משתקפים הדברים עלי-פי תפיסתו של בן-גוריון:

אין בינינו בני נביאים ותחתי דרגה ואין גזע נעלה וגזע שפל. כל נער חיינו וכל נער כורדי וכל נער אשכנזי או נער מערה אחוזת מסוגל להתרומם לדרגת הגבורה העליונה אם רק ניתן לו מה שנתנו לילדי המשקים ולנערי הפלמ"ח. אם נטפל בו באהבה ובאמתה ונקנה לו את ערכי תרבותנו וחזון מפעלנו. כל אחד מהם מסוגל לקלוט חורה זו, ובכל אחד גנחות אפשריות רבות.⁸

בן-גוריון, שהקפיד להבליט את הגבולות שבין הצבא למערכת האזרחית, טען כי מקור הסמכות להפעלת הצבא בתחומים שאינם צבאיים או לחימתיים נובע ממצב החירום, שהמדינה שרויה בו. הוא גרס כי המערכה לקיום המדינה לא נסתיימה בשוך קרבות מלחמת העצמאות אלא נמשכת; שני אתגרים מרכזיים מן השלושה - החיזויים לקיום העם - הושגו: הקמת המדינה והניצחון הצבאי. אך המטרה העיקרית, בנייתה של חברה חדשה, טרם הושגה, והיא תושג בדרך של קליטת העלייה. לצה"ל נוער תפקיד מרכזי במימושה.⁹ בן-גוריון ביטא היבט זה בדרכו הרטורית-נבואית:

בני הארץ ואנשי הגז"ל במשלטים בגליל

במאמר זה לא נבחן את מעורבותם של אנשי הגז"ל ואת תרומתם המכבצית הגדולה במערכה, בעיקר בקרבות ההסרעה בחטיבות הפלמ"ח, גבעתי וחטיבות חשרון; אלא נבחן את הפעילות המערכתית-מוסדית של צה"ל לקליטת העולים החדשים. בחינה זו תיעשה כצד כוזנת מפגש התרבויות בין מגויסי הגז"ל וההווה הארץ-ישראלית, כפי שניבטו בהשפעת הגומלין בינם לבין הצברים בני הארץ - מפגש אשר השפיע על תפקודם הצבאי של העולים החדשים במהלך המלחמה. מעורבותם של העולים במערכת הצבאית חשפה את הבעייתיות של שילוב העולים ביישוב החדש. במפגש זה הודגשה וחשפה לראשונה משמעות קליטת העלייה הגדולה תוך כרי מלחמה.

7 למעלה ממחצית מגויסי הגז"ל הוביעי (הפדרציה) והחמישי (שער הגיא) - גזרדים אשר נחשבו לאלישות של בני הארץ. ראה: א"צ, 1379/50/1. במהלך מבצע ונדבי היו אנשי הגז"ל בחטיבת הנגב כ-39 אחוזים מקרב 2171 מגויסי החטיבה, למעלה ממחציתם בגזרד השביעי, שהורכב מתכשרה מניסוח של תנועת הנוער הארץ-ישראליות. ראה דהתח שירות התרבות, א"צ.

8 ד' בן-גוריון, יחד ועד, תל-אביב 1972, עמ' 169, 172, בדרכו למפקדי הגז"ל, 29 בנובמבר 1951.

9 בן-גוריון, שם, עמ' 40. הדברים נאמרו במסגרת מפא"י ב-19 בינוי 1948.

10 ד' בן-גוריון, מדינת ישראל המתחדשת, תל-אביב 1969, עמ' 264-267, 329-399; הג"ל (לעיל) חנה 8, עמ' 33-52. הדברים נאמרו בכינוס חילי בח"ל ביום קיבוץ גליות, 3 בינואר 1949.

שיבת השבות היא העובדה, המשמשה המרכזית של ימינו. בלעדיה לא היכן עצמאותנו, ומדינתנו לא תקומה... זהו המאורע הגדול ביותר בתולדותינו מאז צאתנו המכבים, אבל אין זו אלא הרחלה בלי המשך רכי מיוחדת ומזהיר קצב אין כל בטחון ואין כל טעם להתחלה זו... המשמשה הגדולה והדוחק המצטלע עלינו... היא כינוס התפרצות שאין להן ברירה, שאין יכולת ואין רוצות להישאר בגלות. 11

בעמדתו של כן גוריון בשאלת השתלבות העולים בחברה הישראלית מודגש מעמור השליט של צה"ל כיבוד היתוך להמוני הצעירים המשתרשים במלחמתם, עד כי בצבא הגנה לישראל נתגלם החזון ההיסטורי הגדול, אשר התייה וקיים את העם העברי בגולה ואשר למענו אנו מנהלים מלחמה זו, ואשר לשמו הוקמה מדינת ישראל - חזון קיבוץ הגלויות. 12 הבאת העולים ארצה אינה סוף המאמץ הלאומי, אלא ראשיתו ועיקרו. קליטתם התרבותית והחברתית היא עיקר המשימה, והחשנתה טמון סוד כוחה של המדינה ועתידה. יש להגשים את תהליך השילוב בכל דוברי החברה, ובעיקר בצה"ל שנוצר להיות בית היוצר לחלוצי האומה והמכשיר התרבותי למיחז הגלויות. 13 הצבא שלנו הוא תמצית הישוב ודמותו הרוחנית - היא שתצב את פני הישוב... יש הכנה שטובי הכוחות התרבותיים שבתוכנו יתנדבו לתפקידי החינוך בצבא. 14

מעורבותו של צה"ל ותפקודיו במלחמת העצמאות תרנו מן התפקוד הקלאמי של כוח לוחם, ואפילו מהגדרת 'הביטחון' כמובנה הצר. מעורבותו של הצבא היתה קשורה וכרוכה בתפקידים הכלכליים של ישראל, סיוע לאזורי מצוקה ודחק, הדרכת הבערות ומתן שירותי חינוך ובריאות. 15 בתכונות המתפתחות יש לצבא בדרך כלל כוח האדם והטכנולוגיה המתאימה לפעול בתהליך בניית האומה - בשל מימנותו, מכנה מערכותיו הביורוקרטי והיקף פעולותיו, מצד אחד; ומצד שני, בשל העדר אליטות חברתיות, פוליטיות ומנהליות אתרות - או אדישותן - אליטות שיכלו לקחת תחת חסותן את האחריות ואת היכולת התפקודית האופרטיבית לניהול המדינה. 16

11 בן-גוריון (לעיל, הערה 8), עמ' 128-129.

12 שם, עמ' 169, 172.

13 דבורה הבן, 'צה"ל וקליטת העלייה', מ' נאור (עורך), עולים ומעברת 1948-1952 (עירן, 8) ירושלים 1986, עמ' 118-119.

14 בן-גוריון (לעיל, הערה 8), עמ' 40.

15 ראה: V. Azaria & B. Kimmerling, 'New Immigrants in The Israeli Armed Forces', *Armed Forces and Society*, 6, 3 (Spring 1980), pp. 455-456; M. Lissak, 'The I.D.F. as Agent of Socialization and Education: A Research in Role-Expansion in a Democratic Society', *Mens en Maatschappij*, 45, 6 (1970), p. 441.

16 ראה מקורות שם, וכן: M. Lissak, 'Modernization and Role Expansion of Military in developing Countries: A Comparative Analysis', *Comparative Studies in Society and History*, XI, 3 (April 1967), p. 255. המתב טרם כי התפשטות התפקודית של הצבא עדינה להימדר בהתייחס לתנאים המיוחדים הפוליטיים וההתאם לחינוך האנשים לערכי החברה הקיימים. בחלק ממדינות העולם השלישי שנהקרו, הצבא מתפקד כמבצע אופרטיבי ומעשי, ובחלק מן המדינות - הוא מתפקד כשולט על הציניים (Caretakes).

בשל יוקרתו הרבה ומעמור החברתי המכריע של צה"ל במהלך מלחמת העצמאות ולאחריה, השלימה התכרה הישראלית עם מעורבותו בתחומים התורגים מהתפקידים הצבאיים המובהקים; הרבר נבע מן ההנחה, שמעורבות המערכת הצבאית בקליטה תביא לחיזוק המרקם התרבותי והכלכלי של מדינת ישראל. ראיית צה"ל כגורם המשלב את העולים בחברה ביטאה תפיסה של ביטחון לאומי: הצורך בחיזוק דמוגרפי של החברה הישראלית באמצעות עליית יהודים למדינה הינה מאפיין ציוני חשוב, ואולם כהיות הביטחון היבט חשוב בהגשמת הציונות, הרי העלייה נתפסת כאמצעי למיצוי ביטחון טוב יותר לחברה. 17 קשלה זו ביטאה הכרה, כי הצבא הוא סוכן הסוציאליזציה (תיכרות) הטוב והי יכש ביותר לקליטת העלייה; הוא המוקד אשר נספק את הערכים המקובלים בחברה הישראלית לשם שילובם של העולים במבנה החברתי - הגם שהפקידו העיקרי של הצבא הוא הגנת המדינה. 18

בעיית היסוד של העולים החדשים היתה חזרות: ורות לתרבות הארץ ולנופת. מאפיין זה בלט גם בחבלי קליטתן של עליות נוספות, והוא-משקף חופנה כללית בתולדות כל גלי ההגירה, 'החזרה של הניכור'. 19 מצב הגורם למהגרים, או לקבוצות של מיעוט לחוש הוסר הזדהות עם תכרות הרוב או החברה הקולטת. בתקופה הגדולה נבע תוסר הזדהות זה בעיקר מן המשקעים הנפשיים הקשים שחזרתה השנאה אצל רבים מן העולים לארץ, תחושה שביטא, למשל, דאנקו הפרטיון אודות קשיי הסתגלותו למציאות בארץ: 'כמו ביער שם, גם פה היינו כודדים חריים'. 20

מול תחושות זרות וברידות, בתוך המציאות הקשה של תקופת החירום ובעיקר כשרות הקרב, והשתקפה ההתמודדות האישית של הלוחמים הכודדים. הקשיים גברו בעיקר בשל תוסר ידיעת השפה המנטליות של בני הארץ והעדר תקשורת בין-אישית. חרף הקשיים הללו ניסו העולים החדשים לתרום לביטחון מולדתם החדשה-הישנה, למען מצוע חזרתה של שואה נוספת; שאיפה זו תייבה אותם, חרף הבעיות והעכבות, להתייצב לצד בני הארץ ולהשתתף בתוויית המלחמה על כל מוראותיה. המעורבות קירבה אותם להבנת המציאות הארץ-ישראלית.

במערכת הצבאית, ובעיקר כמספר חטיבות לוחמות, היו מודעים לקשיי ההסתגלות של העולים החדשים. כדי להתגבר על קשיים אלה היה צורך לטפה גישה שונה, יחס סובלני כלפי העולה החדש ובעיקר המגויס. צריך היה לקרבו אל סמלי ההזדהות של החברה הישראלית, חרף היחס הבסיסי של בני הארץ בלפי הגולה, חרף הברלי מנטליות ושפה. מבטא זאת אחד המפקדים בחזית:

17 ראה עדיה וקימלינג (לעיל, הערה 15), עמ' 456-457.

18 ראה: M. Roumani, *From Immigrant to Citizen*, The Hague 1979, p. 33.

19 ראה: O. Handlin, *The Uprooted*, Boston 1973, p. 259.

20 ראה: א' קובנר, פנים אל פנים: שעת האפס, א, מרחביה 1955, עמ' 214.

של החייל. והושבני שמחפיקיך של הקצין האזרחי לעזור לנו להעלות רמתו
התרבותית של החייל.²⁷

לימוד עברית במחנה

במקביל לפעילות היוזמה של אנשי מחלקת הגח"ל באכ"א, קיבלו אלפי עולים
לוחמים שיעורי עברית בשטח, במשלטים או במחנות התעסוקה המבצעית. פעולה זו
נעשתה בדרך כלל ביוזמת המפקד במקום והוקנתה בידי חיילות שחסרו הכשרה
פרגונית במתדריקה של ההוראה. הלימוד נועד להקל על חפקודם של העולים
החדשים ולשפר את התקשורת בינם לבין סביבתם. התיאור הבא יבליט חלק
מהבעייתיות הסיוכה בהקניית ידע שכזה:

[...] מ"מ היה אומר שאחמול באימונים או בקרב והחבריה לא הבינו מה זה זחירות
מוקשים, לימדתי מה זה [...] אמר שלא הבינו מה זה להתכופף, לימדתי מה זה [...] לא
ידעו מספיק עברית כדי שאפשר יהיה ללמד אותם מושגים בצינורה. ידיעת הארץ או
הולדות הנתחייבות [...] וכור לי שבגב הדגמתי ליד תעלה מי הביזב שיצאו מן

27 מכתב סוף אהרן זאב (צירוףצק) ממחלקת גח"ל אל אגף סח"א"ם כמסכ"ל, חיקי שידוח
התרבות, א"צ.

יש לחסביר, לפקוח עינים, לרבר אל הנשמה. יש לגרף את האפר (מה רב האפר)
לישוב אח נשמחך שלך אל תוך הימץ וללכות, ללכות. הרי הסחמזד עמנו, הרי צמא
אתנו בצמא, קפאו אתנו בקרח [...] הדט הרוט אח מוחיצה הוורת. הכנס לנשמחו כר
להבין עד תום אח מושג ההכנה, את שניטל ממך להבין, גטול אותו כיד והוליתו עפן
שעל שעל [...] חן לו קנה מידה חדש להערכה החיים. גטלו אותם מן האניות אל הקרב
המטוחה הפוחה הראשון היה לגבם אויב חי בשד דם...²¹

יחס זה נועד לפונג את תחושת הניכוד של הפולה המגויס, את תחושתם של העולים
שמשחמשים בהם כ'פקקים וכשר תותחים, 22 הפעילות העיקרית שנקטה המערכת
הצבאית להתגברות על תופעת הניכוד וליצירת קשר בין הפולה החדש לבין התברה
הישראלית היחה כתחום התיעוד והתרבות. פעילות זו התמסרה בצה"ל בשנות
הראשונות בהסברה ובהקניית הלשון:

(א) פעולות הסברה בכתב ובעל-פה: פעילות זו כללה מידע בללי על חי הארץ
ותושביה, לימוד פרקים בתולדה התנועה הציונית והמאבק הפוליטי על ארץ-ישראל
עד הקמת המדינה, הבנת הפוליטיקה באזור המודת התיכון ועוד. לשם כך יותדו ימי
עיון, סדלים וסיורים, וכן נכתבו והופצו עיתונים מיוחדים לעולים בשפותיהם
השונות.²³

(ב) 'מבצע עברית': נערכה פעולה מרוכזת ואינטנסיבית להקניית השפה העברית
לעולים, מרגע הגיעם ארצה - באמצעות שיעורים להנחלה הלשון במסגרת לימוד
שיטתי אינטנסיבי.²⁴

הסמיתרים והתוכניות העיוניות נערכו הן כמתנות קבע והן בחזות, כדי להגשים את
העיקרון של 'אם בחיל וגם ברוח'.²⁵ לפעילות התרבותית נרחמו קציני התרבות
התשיבתיים, שעשו זאת תודר תוך עימותים עם מפקדים, שסירבו לשהר את
הלוחמים מחשש לפגיעה בפעילות המבצעית.²⁶ בפניה למפקד חטיבה, שלא שהר
את העולים, כתב אחד מקציני החינוך:

כל יחידה נמצאת באופן חמיר, עמוקה באיזה-שהוא מבצע וכשלב זה של מחלק
הענינים כמרינהו, אחד המבצעים החשובים ביותר זה מבצע חינוך. כאשר על ידי
הצלחתו של מבצע זה אנו מקנים לנו טוב הנשק היקר החשוב יחור - זהו רוחו הנעלה

- 21 פנחס אצל חי גור, 'הדט הדט את מוחיצת הודוח', ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב תש"ו, עמ'
774-773.
- 22 משירות המודיעין לשירות התרבות, קצין סדו ארצי, 'המרחל בין אנשי הגח"ל, דין חשבון
מיום 13 בינואר 1949, א"צ, 794/50/266.
- 23 לדין מפרט על התוכניות העיוניות, ראה חיקי שידוח התרבות, א"צ, 794/50/369.
- 24 שם, שם.
- 25 מכתב א' צירוף, קצין גח"ל, חות' ד, לקצין גח"ל ארצי, 3 בינואר 1949, שם.
- 26 שם, וראה מכתב מח"ט גבעתי לשירות התרבות/גח"ל מיום 14 בפברואר 1949, א"צ,
794/50/266.

במאמץ הקליטה בקונטרס שכלל הלכות התנהגות והתייחסות כלפי העולים החדשים, המדגיש את הצורך להבין את התנהגות העולה כחקופה שלאחר השואה.³³ בקונטרס זה נדרש החייל בן-הארץ להתייחס לעולה, לקרבו, להבין את קשיי הסתגלותו, לקשור עמו קשרים חברתיים אף מחוץ למסגרת הכסיס הצבאי. להטות אוזן לקובלנותיו או לקשייו ולנסות לסייע לו במידה האפשר. אין להכליט יודו מדי - נאמר - את 'הצבריות' וה'ארץ-ישראליות' ולהציגן כתכונות עלאיות לעומת בני הגולה. ההכרה לנקוט פעולות אלו בנפשנו הוא, ואם נעשה זאת בצורה חברית ואנושית, יחרטם הדבר למאמץ המלחמה ולבנייה של הנוכרה.³⁴

גם כאן ניכר כי מאמצי קליטת העלייה בצה"ל, במסגרת היחידות, חרגו מן התחום המצומצם של ההסתגלות למסגרת צבאית. המטרה הייתה שילובם של העולים ומיזוגם בארץ להכרה מלוכדת, וניצול השירות בצבא לשם כך.³⁵

מפגש התרבות בצה"ל בין הגת"ל לבין בני הארץ

קרב אנשי הגת"ל הביאו הכישלונות בשרה הקרב לרגשי הסבל, ניכור וחוסר אמון כלפי האחראים על ניהול המלחמה. הם חשו ששלחום לקרב בלתי מאורגנים ובלתי מאומנים, דוכרים בליל של שפות וחסרי ידע והתמצאות. הלך רוח שלילי זה טבע את רישומו גם על אנשי גת"ל אחרים בזמן וכמקום שונים. כמו למשל הסרוגיה הבאה: "... אנחנו בשר תוחמים, צעקו, לזמן זרים ארצישראלים מסתורים אותנו שלהו למות כמו בלטרון."³⁶

היה זה ביטוי לרגשות הקיפוח של העולים החדשים במפגש התרבות עם הצבר והמציאות הארץ-ישראלית, החושות של ניכור והסכול. ההסכול נבע מתוסר רגישותם של בני הארץ לצורך לקלוט את העולים החדשים ולקרבם לסמלי המעמד של החברה הישראלית. בן הארץ, ספוג כערכי שלילת הגולה, ראה עצמו נעלה על פני היהודי הגולה והתייחס אליו כבוד ספק כרחמים: הע... "סמל בעיניו אם-הגולה הכוזב והבכזב, שיש לשכות בקהלה."³⁷ הדימוי של איש גולה בעיני בן הארץ היה כה שלילי עד שלעתים התקרב לרוממים אנטישמיים מסורתיים: רפה גוף, מתוסבך, גמון קנמה, ולצומתו שיקף הצבר רימיו של חוסן ועוצמה גופנית נפשית.³⁸ יליד הגולה

33 ש' איזנשטט, ביצד נקבל את אוניו הבאים, שירות התרבות, תשי"ט. הקונטרס מצוי בא"צ.
 34 שם, עמ' 8-10, 14-16.
 35 גישה זו מופיעה הידות בביטאון צה"ל לקראת סוף המלחמה, וראה למשל: י"ד אורי אליהו, 'קייבין גלויות - חזון ומשימה', במחנה, 18 (ל"ח), 30 בדצמבר 1948, עמ' 3.
 36 ראה גורי (לעיל, הערה 21). הסרוגיה המתוארת היא של אנשי גת"ל בפלמ"ח, בחייה סיני בשלהי המלחמה.
 37 נגיבה בן יחודה, 1948 - בין הספירות, ירושלים 1981, עמ' 70.
 38 א' רובינשטיין, לדידת עם הופשי, תל-אביב תשל"ג, עמ' 133.

המקלות, והטברתי את התבנית של העברת מי הידוך והכנרת לנגב... נרמה לי שכעיקר השפיט על אנשי הגת"ל הלימוד השימושי. של מילים וכיטוים ליום יום למשל, בקשו שאלמד אותם איך מתחילים עם כחורה, והיה להם לא נעים שאני בחורה...²⁸

פעילות אקראית מעין זו לא פתרה את בעיית לימוד השפה של מרבית אנשי הגת"ל ביחידות הלוחמות; בדרך כלל לא היו לה תוצאות מניחות את הדעת. אי-ההצלחה נבע משתי סיבות:

- (א) חוסר תיאום בין תוכניות האימותים השוטפות של הפלוגות השונות לבין תוכניות התרבות.
- (ב) חוסר פיקוח יעיל על השתתפותם בפועל של החיילים בשיעורי עברית; הדבר גרם להשתמטות, הגם שהחיילים חשו בקשיים שנבעו מאי-ידיעת השפה.²⁹ כדי לשפר את המצב הוקמו בתי-ספר טיבוזיים, שהיו נתונים לפיקוח מפקחים על הוראת העברית מטעם שירות התרבות. הללו ארגנו את השיעורים ביחידות השונות, דאגו להבאת הלוחמים-העולים מיתידותיהם ועקבו אחר מהלך לימודיהם. החיילים שטופחו לבתי-ספר אלה עסקו אך ורק בלימוד השפה העברית, כדי לרכוש כמשך במשך שנת 1948, התפרסמו חוברות ופרסומים בשפות הרוחזוה בין העולים: יידיש, רומנית, פולנית, בולגרית, הונגרית, איטלקית, ערבית וציכית. בעיתונים שבשפות אלה הובאו תרגומי רשימות ופאמרים תשובים מן העיתונים העבריים וכן מודרי מידע לעולים, כולל מודר ללימוד עברית. מאמצע שנת 1949, לאחר תום הקרבות, נפסקה בהדרגה הוצאתם של הפרסומים בלועזית, והורחבה הוצאתם לאור של פרסומים המותאמים לעולים הכתובים בעברית קלה ובניקוד.³⁰
- קליטת אנשי הגת"ל ובעיותיה העסיקה את שלטונות הצבא הלכה למעשה.³¹ המערכת הצבאית, ובעיקר שירות התרבות, פנו אל החיילים בני הארץ כדי לשלבם

28 מכתב הודילה עופר למחבר, 15 בפברואר 1979. המכתב מצוי כרשהי. מחברת המכתב הייתה חיילת, חברת הכשרה בדרג בחטיבת יפתח, התיאוד משקף את מערכת הלימודים הבלתי פורמליים באחד ממשרטי הנגב המערבי.
 29 ראה מכתב א' מזרחי לשירות התרבות/גת"ל מיום 4 בפברואר 1949, א"צ, 794/50/266. הבעיה ותוצאותיה במרבית החטיבות הלוחמות.
 30 שם, וכמו כן, ראה רבדהו הסהן (לעיל, הערה 13), עמ' 122.
 31 דבריה הסהן, שם, עמ' 123. אחר ממרכז הלימוד היה מהווה (רד"ח) מרכוס בזיפה, שם חולקו החיילים על-פי ארצות המצא, והשפה נלמדה תוך תרגום למרשנים הצבאיים ההבריזיים לתפקודו של החייל. להרחבת הסוגיה ראה רומני (לעיל, הערה 18), עמ' 52.
 32 ראה למשל רד"ח יחודה בן רוד לבן-גוריון המופיע בספר: ר' בן-גוריון, יומן המלחמה, כ, א' ארץ וגי ריבלין (עורכים), עמ' 634-635. הפגישה התקיימה ב-6 באוגוסט 1948, לאחר סיובו של בן רוד משירותו כמפקד במשלחת 'ההגנה' באירופה. וראה גם י' גלבר, ברעף לצבא עברי סודי, ירושלים 1986, עמ' 162-163.

והרשביה, שלא קיבלו מידע מספק על אפשרות השתלבותם בארץ ושל לא ניתנה להם הדרכנות ללמוד עברית. רכיב זה הוא חשוב מאוד בעיניהם, כי הגוער במדינה הוא חוקפי כלפי 'אחרים' ואיננו סובלני כלפי אנשים שאינם מבינים את השפה.

ספגש' בין עולים חדשים לבני הארץ במסלטי הרדום

ה' חשיבות הרכיב החברתי בולטת בתשובה לשאלה: 'כמה חברים יש לך?' 14
אחוזים ענו 'רבים'; 52 אחוזים ענו 'אחוזים'; 18 אחוזים ענו 'כמעט אף אחד'; 13
אחוזים השיבו 'אף אחד'. מעניינת ההשוואה עם הצברים שבמדרגם: 80 אחוזים מהם
ענו שיש להם 'חברים רבים', כשנשאלו אנשי הגז'יל האם הרדום מן הארץ דומה למה
שציפו לפני עלייתם, השיבו 20 אחוזים כי הרדום שלהם 'יהיה יותר טוב'; 15
אחוזים יותר טוב'; 17 אחוזים 'כפי שציפינו'; 32 אחוזים ענו שהתאכזרו - 7 אחוזים
אמרו שאכזבתם מרה.
העולים קבלו על תופעות שליליות רבה ואלה הן, על-פי סדר שכיחותן:
פרדוקציה; אי-התענינות בעולה ויחס רע כלפי, עגואיות של תושבי הארץ ('דק'
מעשים מוכנים להתייחד עמנו'; אין הכנסת אורחים 'כול-אכיב' אנו אבודים');

היה היפוך מערכת הערכים שהוקנתה לילידי הארץ בתקופה היישובית: יסוד הגבורה
האישית, המאבק החמוש לעצמאות מרינית חייבו את התלמיד-החונך הארץ-ישראלי
למעורבות לאומית והקרבה למען המולדת.³⁹

ההתנשאות של בני הארץ וחוסר יכולתם להיפתח ולרקום קשרים עם השונה באה
לידי ביטוי בולט במפגש עם המלטים היהודים שהגיעו ארצה אחרי השואה, אלה
שאפילו עברית אינם יודעים, שמכונתיהם קצרים אינם מקופלים, אלא שמשותל-שלום
עד הברך, ושנימוסיהם הם אות לחגלשת ונשיחת.⁴⁰ גישת הצבר כלפי העולה ביטאה
סטרוטות וזכותיות, שמשמעותה היתה רדישה מהעולה החרש להשיל את הסלמנים
הגלוחים ולאמץ כמחזרות המרבית את רמותו של הצבר.⁴¹ הצבר הוא זן תרש *Homo*
Israelicus, והוא תרובע מבן-שיחו לריאלוג לאמץ את החוויה הקולקטיבית הייחודית
לו ולכמותה.⁴²

העולים עצמם הביעו את יחסם לניסיונות שילובם והטמעתם בחברה הישראלית
בביקורת הריפה על יחס הניכוד - שגבל לפחים כעוינות - מצד היישוב הוותיק. כך
מבטא זאת אחד הלוחמים מן העולים:

באתי אל אחי ואני מרגיש כור, אני רוצה לספוג את רוחה של החוויה העברית...
חורך היחידה שבה אני מתבטא וזהי הבדידות? אפשר היה להכיר את הארץ, למשל
על ידי עריכת טיולים בטביכות התישבותיות.⁴³

רגישות העולים ותלישותם מגוף הארץ ומן החוויה סביב התאשרו בתוצאות מחקר
שערכה יחידת המחקר הפסיכולוגי של צה"ל ומן קצר לאחר סיום הקרבות. במדרגם
של 2333 חיילים, מהם 598 אנשי גז'יל,⁴⁴ עולה כי ככל שמשך השהות של החייל
בארץ היה ארוך יותר, היתה דעתו על הארץ חיובית יותר: בין העולים ששהו בארץ
פחות משנה, היתה רק ל-29 אחוזים דעה חיובית; בקרב אלה ששהו שנה עד שלוש
שנים - ל-39 אחוזים; 40 אחוזים מאלה ששהו שלוש עד חשע שנים הביעו דעה
חיובית. אנשי הגז'יל קבלו במיוחד על כך, שלא ניתנה להם הדמנות להכיר את הארץ

39 לפירוט מערכת ערכים זו, סמליה, מושגיה ומשאיה, ראה למשל: י' שפירא, עליה ללא ממשיתים,
תל-אביב 1984, עמ' 109-117.

40 א' בן עזר, דמות הילד הנודא בספרות בני הארץ, אות, 2 (תורף 1967), עמ' 110.

41 בן יהודה (לציל, הערה 37), עמ' 90.

42 מעניינת גישתו של ע' סיון בכוחו את האדם הארץ-ישראלי, בספרו דור השיח (לציל, הערה 4).

עמ' 67-72. חלק מן העולים שנפלו בתשיח ספגו את חוויות הילדות במציאות הארץ-ישראלית
וכן נאמו בגישה תמציתית בחברת זכרון: 'שמעליה היה צבר סיפורי אף כי לא היה יליד הארץ'
(עמ' 72). לתרבות התחנות התודעה של הצבר הארץ-ישראלי, כלומר להתחנות התודעה של
'דור בארץ', ראה למשל: אישה שפירא, 'דור בארץ', אלפיים, 2 (תשי"ח), עמ' 178-203.

43 איש גז'יל, 'חיילים בחיבים', במחנה, 23 (מג), 3 בפברואר 1949, עמ' 14.

44 מטכיל-אכ"א, יחידת מחקר פסיכולוגי, אנשי הגז'יל ומדינת ישראל, ספטמבר 1949, א"צ. וערכו
ספרו סקרים, ובהם תוך כדי מהלך הקרבות.

על קליטתם של העולים החדשים בצה"ל

תאריך	חטיבות	יחידות הי"ם	חילות	שירותים סך הכול	עולים חדשים	שיעור העולים החדשים כחטיבות קרביות הצבאית (באחוזים)	שיעור העולים החדשים כחטיבות קרביות הצבאית (באחוזים)	שיעור העולים החדשים כחטיבות קרביות הצבאית (באחוזים)
1.3.1948	13,500	1,200	—	700	15,200	—	—	—
1.4.1948	15,000	2,000	—	1,400	18,400	2.13	1.73	320
15.5.1948	16,686	3,861	1,260	5,085	26,892	6.59	4.09	1,100
11.6.1948	19,400	6,000	4,300	7,300	37,000	8.17	4.28	1,585
10.7.1948	26,800	9,300	6,500	12,700	55,300	18.55	8.99	4,972
1.8.1948	30,300	10,900	9,150	18,950	69,300	27.35	11.95	8,288
7.10.1948	30,070	12,973	15,856	29,134	88,033	41.49	14.48	12,748
30.12.1948	31,344	13,622	19,622	33,171	97,800	57.18	18.32	17,924

הלוח, מורה כי משקלם של העולים החדשים ביחידות הלוחמות היה רב ממשקלם הישן בצבא ככלל. מדבית המעורבות האופרטיבית ובעיקר הטקטית של חטיבות הפלמ"ח (הראל, יפתח, הנגב), גבעתי, ובמידה פחותה - עורד, חטיבות השריון 7 ו-8 וגולני, קשה להחמיא של לוחמים ומפקדים זוטרים מקרב העולים החדשים יש להגות שהדבר נובע מן העובדה, שהייל חייד אינו גורש למיומנות נרחבת בשפה העברית, והיה ניתן לגשר על פער התקשורת בין הפיקוד הארץ-ישראלי לבין החניכים מן הגולה. בלטה תרומתם הסגולית של העולים במאמץ המלחמה לאחר קרבות עשרת הימים.⁴⁸

לצורך דיונו נבליט את פרק התקשורת בין פיקוד הפלמ"ח לבין העולים החדשים. סגידה זו נדונה עוד בראשית המלחמה, וחזרה ועלתה. לאהר הכרזת המדינה והקליטה הרבה של העולים בחטיבות הפלמ"ח. הדיון התמקד בשאלה כיצד יש לשלב את העולים במסגרת 'רוח היחידה' (Esprit de Corps) הפלמ"חית. וכך נאמר: בעיית היסוד בקליטת העולה והתערותו, מנקודת המבט של המפקד בפלמ"ח, היא הסבלנות. זו תאפשר קליטה והתערות גאותים בקרב בני הארץ. קליטה כזו השוכנה משני טעמים: (א) ידיעה טובה של השפה העברית, רגש השתייכות ליחידה יכשיר חייל טוב יותר, צייתן יותר, שימלא את השורות המדלדלות של החטיבות הלוחמות. (ב) השירות הצבאי ישמש לעולה החדש 'בית ראשון' לקראת השתלבות כוללת בחברה הישראלית.⁴⁹

48 לריון נרחב ראה: גולדה לוחמת, עמ' 116-160, 175-186.
49 יי אלק, 'קליטת אנשים', פלמ"ח, 69, 11 באוגוסט 1948, עמ' 15-17.

סכסוכי מפלגות; הזנחת השכבות העניות; השפעה מפורזת של הרחמים על החיים במדינה; נימוסים רעים; ביזורקטיה. ביטוי להתמרמרות נמצא בדבריו של לוחם: ההרגשה הכללית של אנשי הגזיל בצבא שמקפחים אותם, יתכן ויש בכך הפרזה, אולם כדי להבינם יש להכיר את הרקע שלהם ונקל עליהם ככל האפשר. הגה אנשים שחוק רק שבועיים בארץ. הועברו למשלטים נידחים... מכירים רק שתי נקודות: הקלטת המשלט עליו יושבים, בשותחנו אחם אנו חווים ביחס ציני ואטמוספירה מלאה מדירות וכעס. מה אתה בא לספר לנו על אפשרויות עבודה ושוקים בערים ובכפרים כשאין אנו מכירים את הארץ, מחזיקים אותנו כן כאילו חטאנו כלפי מישהו...⁴⁵

התופעות ההיבטיות שציירו החיילים העולים ביחס לארץ היו התמרמרות למעלה המולדת; הקיבוצים והקבוצות; הרגשת המולדת אצל מילדי הארץ; רגש לאומי מפותח; לוחמים אמיצים; רצון כביר לעצמאות; תרצות; רות חלוצית. ביטוי לכך נמצא גם בלשונו של אחד המגויסים:

בני הארץ אוהבים אותנו אהבת נפש אבל טבעם אחר, אל נשכח הימים בהם חשלים נפשם לעלות מעפילים הרף תהסגר הבריטי. אם אחם מדברים שפות זרות, הם אינם מבינים אותם. אל תדגו מהכינוי גזליק. האמין לי מאב לו שאינו יכול להבין אתכם.⁴⁶

מעורבות הגזיל ביחידות הלוחמות

במהלך ההפוגה הראשונה הופנו רבים מן העולים למלא את הזכר ביחידות הלוחמות. שנשחקו בשלבי הלחימה הראשונים ובקרבנות נגר הצבאות הסדירים הפולשים. בשל שילתם של העולים החדשים בצה"ל, התרחב מספר החיילים למן תחילת יולי 1948, כפי שמלמדים הנתונים דלהלן:⁴⁷

45 ב' כזן, 'אנשי גזיל מתמרמים', במחנה, 41 (מא), 9 ביוני 1949.
46 יי אחר, 'חיילים כותבים', במחנה, 23 (מג), 3 בפברואר 1949, עמ' 14.
47 המקורות ללוח בחיצי אכ"א, א"צ 1042/49/89, 1042/49/189, 1042/56/22, 1948.

חברותא בין העולים לחברי הכשרות פלמ"ח

להלכה, היתה קליטת העולים החדשים בפלמ"ח אמורה להיות קשה: הפלמ"ח היה מסגרת חברתית-לוחמת שביטאה תרבות דורית ייחודית של ילידי הארץ. מחהבנות ערבית של מעטים תורגמה להקמתה של קבוצה צבאית סגורה, שהציבה תנאים סלקטיביים בקבלה אליה. כשל כך נוצרה קבוצה איכותית כלעדית, שהשתייכו אליה תחילה בני קיבוצים ואחר-כך חברי תנועות גומרי חלוציות, במסגרות ההכשרות המגויסות.⁵⁰ צעירי הפלמ"ח פיתחו מיתוס של מגויס, שמאפייניו באו לידי ביטוי בקטע דלהלן:

ילידי הארץ שונים המה, אפשר ייראו בעיני מי שייראו חצופים, פשטנים, קלי רעת. אך הוצק בהם דרוד הריזה של הארץ ולהט חמתה, והריהו לפנינו: נושאים ראשם באווחו

50 א' בן אליעזר, הפלמ"ח בראי דודו - מקורות חברתיים להיווצרותו בין עלייתו חברתית לבחינתו פוליטית, מדינת, ממשל ויחסים בינלאומיים, 23 (קיץ השמיני), עמ' 32-33. על אותו התגשמה הפלמ"ח, ראה גם איטה שפירא (לעיל, הערה 42), עמ' 194.

בזקיפות רוח, שאין מוראו של הזר והשליט עליה. נושאים נפשם לכטור הנאמן של הכח הטמון בהם...] שתי רגליהם נטועות היטב באדמה זו וראשם זקוף.⁵¹

תחנן שמטה הפלמ"ח היה מודע לריחוק התרבותי שביני בני הארץ לכני העולים, ולקשיים העוזרים שריחוק זה יעורר בדרך קליטת העולים ושילובם. ואולי זו הסיבה למעורבות הישירה של מפקד הפלמ"ח, יגאל אלון, בתהליך הקליטה. התמסרותו של אלון כולטת לנוכח הוטר מעורבותם של מפקדים בחטיבות אחרות ביחסם לקליטה אפשרית של עולים חדשים ביחידותיהם.⁵² אמנם נתגלו ליקויים בשילוב העולים ביחידות הפלמ"ח והוטר סובלנות מצד מפקדים ווטרים ואנשי השורה כלפי בן הגולה.⁵³ אך בקרב מרבית המפקדים והלוחמים בפלמ"ח הושרשה ההכרה, כי יש ליצור אווירה חברתית נוחה ואוהדת ולהתמסר לקליטת העולים החדשים. זאת הן לתנאי להקלת מסגרת הברידות בארץ לא מוכרת, הן - ובעיקר - כדי לסייע לקליטתם במילוי השורות המדולדלות, כפי שהעיד יגאל אלון: 'יהם הפכו לפלמ"חאים טובים, חזקו את שורות היחידות המדולדלות, שכס אחד עם הצברים עמדו במערכה, רבים מהם נפלו ושילמו את מחיר הנצחון'.⁵⁴

שילובם של העולים החדשים קשטש את ייתרון של חטיבות הפלמ"ח, כפי שמעיד אחד הלוחמים: 'כאשר התחיל לזרום הגח"ל אל החטיבה, קיבוץ גלילות, שלל טופנטים בעלי אופי ומזג שונים, לא היה כבר מקום לחברת האינטימית של תקופת ההכשרות'.⁵⁵ אולם המחסור בלוחמים, שחפץ לבעיה מרכזית בגודרי הפלמ"ח, הביא לצורך בשילוב העולים החדשים בפעילות המבצעית של גודרי הפלמ"ח.⁵⁶ שילוב זה ישתקף בעיקר בקרבות והזכרעה במבצעי 'ואב', 'זהר' ו'חורב', הרצופים עלילות נבירה ומעורבות טקסית של אנשי גח"ל.

במסגרות הלחימה (בעיקר במחלקות ובפלוגות) הוקנו לעולים החדשים (רובם הסרי ניסיון קרבי) יסודות של אחוות לוחמים, גיבוש רוח יחדיה, דבקות במשימתם הקרב, עקרת ההסתערות קדימה - מושגי יסוד בלקסיקון הלחימה של בני הארץ. האירוע הבא יבטא את השילוב שבין ערכי הלחימה שהוקנו ללוחמים העולים, לבין המטען האישי-החודיתי שנשא עמם:

51 פלמ"ח, 40, מארס 1946, אח"ח.
52 לרית נרחב בסוגיה, ראה: גחלת לחמת, 131-135.
53 סכתב שאולה פיס (קצינת הסער של קלט הפלמ"ח) לדה, מיום 23 באוגוסט 1948, א"צ, 852/51/1453.
54 'מגמות ומצעי', ספר הפלמ"ח, ב, ד גלעדי (עורך), הל"אביב הששיר, עמ' 190.
55 חברים מספרים על גייס, הל"אביב 1964, עמ' 139.
56 על היקף השתיקה של הגודרי החמישי (ישער תגיא) של חטיבת הראל, ראה למשל: עד סלע - המשה שהלם, הל"אביב 1966, עמ' 269. וראה גם רבני י' ורין על חשתלבות בגודרי הפורצים (הגודרי הרביעי), ספר הפלמ"ח, עמ' 813-814.

הפעילות הנמרצת של מפקדים קרביים ואנשי תרבות חינוך בחטיבת הראל, למשל, הרכבה פירות: ניכרה רבנות של העולים במשימות והפנמה של ערכי הצבא, והדבר החבטא הן בקרב והן בחיי השגרה של החזקת קוים ומשלטים מול פני האויב, בהר הזיתים ובחזית הדרום. כעצם קרבות עשרת הימים (9-18 ביולי 1948), תכנן פיקוד חטיבת הראל פעולה לשיפור עמדות החטיבה בהרי ירושלים, על שתי פלוגות, האחת מן הגרוד החמישי והשנייה מן הגרוד השישי, הוטל כיבוש הכפר סוכא (כיום קיבוץ צובה). בפלוגות הפורצות היו עולים רבים שאומגו בתופזה בתקופת ההפוגה הז'אנזנה כדי לשלבם במערך הלחימה של החטיבה.⁶¹

זוהי ילד גבעת השלושה, שלא ידע אידיש ופיקד על כיבוש יער זה, עשה מאמץ עליון בשעה זו: הוא הצביע על צובה ואמר לגח"ל: דאס צובה מינמעט (= זו צובה לוקחים אותה). וקודם שהסתערדו פרצו בצעקות: זא רודינו, זא סמאלינא, זא בגנודינוא, ואחר כך באה תוספת של קללה עסיסית המכוונת כלפי האויב.⁶²

וכך בביטחון השוטף במשלטים, בהרי יהודה ובפרודור ירושלים:

כמשלט המשותף ישב לוחם שלהם בפרטיזונים, שמשפחתו הושמדה. והנה יום אחד שמע מעמדות הערבים שיהיה בלשון הפולנית ולא יכל להבליג, וכולו חמא ועם: נבלים, היטלדיסטים, חיילי אנדרס הארורים! [...] ופחאום תש את יצר הנקמה הנעור וזועק בדמו. רצה ללחוך על ההדק ולפגוע בהם, ברשעים, בדוצחי אביו ואמו, אבל ידע את הפקודה האוסרת לירות אותה שעה ונמנע מן המעשה.⁶³

תיאורים אלה מדגישים את המעורבות של אנשי הגח"ל בקרבות החטיבה ובפעילותה המבצעית. המעורבות כלטה שעה שמ"כים מקרב אנשי הגח"ל, רובם חניכי קודסי פיקוד מקצועיים בתקופת ההפוגה, פיקרו על לוחמים במהלך הקרבות. העולים היו רביב דומיננטי בקרבות ההתעוזה והטיהוד בהרי יהודה וירושלים בקרב הדרגים המסתערים בחטיבת הראל. במהלך המבצעים הללו היו למעלה ממחצית כוח האדם בחטיבת 'הראלי' עולים חדשים. אנשי הגח"ל חיפרו על כך באומץ לב והקרבה, ולפיכך לא נפגעה היכולת המבצעית של החטיבה.⁶⁴ וכך מסופר בקטע הבא: 'זמשנתחדשה האש נכנסו האנשים לטראנס, ועברו להתקפה ושלומקיה צעק אליהם. אל תביישו את

61 לתיאור הפעולה, ראה למשל: א' אורן, בדרך אל העיר, תל-אביב 1976, עמ' 132-133; א' סון (לוסיק), 'פלוגת לחימה', ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 579.
 62 חברים מספרים על גימיי (לעיל, הערה 55), עמ' 191.
 63 מוטל ש, 'במשלטים', ספר הפלמ"ח, ב, עמ' 772-773. 'המשלט המשותף' באזור הכפר דיר-אבאן (כיום אזור בית-שמש).
 64 מטפר אנשי הגח"ל בחטיבה בשלחי דצמבר היה 1,293, מתוך 2,321 המגיטים. דר"ח מטה ג' מיום 19 בינואר, א"צ, 794/50/266; וכן דר"ח שידוח חתרנות מיום 30 בינואר 1949, א"צ, 1379/50/1. לדין נרחב בסוגיה ראה: גזלת לחימה, עמ' 146-147.

בפריצת גודו 7 לעירק אל מגשיה ב"16 באוקטובר 1948 [...] פתחו המצרים כאלו לעבר המטערים ובכך דיתקום. אלכסנדר יאלוך (נח פילד), עליה חדש, שעלה באוגוסט 1948, קפץ ראשון בתנועה וזגזגיה חוץ כדי קריאות הסתערות מלהיבות, ובכך הקים את כל המחלקה שפרצה לעבר המערך המצרי...⁵⁷

כאן משתקפת מעורבות מרבית במאמץ המלחמה של היחידה והיישוב. מוטל ז' על רבקות במשימה ומעורבות אישית, מופיע במכתביהם של עולים רבים, המתארים את תקופת האימתים או הקרבות:

ההכשרה הקשה עשתה אותי לחיל טוב, אני עברתי את הקורס הזה [...] ועתה כשיש צורך בנער בארץ, אף אני מציע את שירותי למען וזכלו לבוא אחרי אתם ואחי לארץ הקדושה. ואם יהיה הנצחון לנו, כמו עד עתה, לא יהיה חזיינו ליופי. כי כולנו נוסעים לחיות בארץ, זו הסיסמא ובשמה נצא.⁵⁸

תפקיד חשוב בשילוב העולים במסגרת הפעילות המבצעית של היחידה הקרבית נרש לקצין התרבות (ה'פוליטודק') הגרודי. עיקר תפקידו היה עידוד הלוחמים וחיזוקם לפני היציאה לקרב, או שיקום רוח הגייסות לאחר הכישלון בקרב. ה'פוליטודקים' המובהקים היו אבא קובנר בחטיבת גבעתי, בני מרשק בחטיבת הראל של הפלמ"ח ואלכסנדר ('ישקה') זילין בחטיבת 'הנגב' של הפלמ"ח. קצינים אלה נעו בשורה הראשונה עם הלוחמים ולא הסתפקו בפעולות תרבות מן העורף.⁵⁹ כפי שעולה מן הקטע הבא:

בני-... היה היחיד בינינו שהתנהג אתם כשורה אל שורה, ובר אתם יידיש, גימנס שאה שפות, דאג לצרכיהם, טיפל בהם. הוא אידגן חנגים לעברית, סיפר להם את תולדות הארץ [...] יהודי עם לב חם, לא סגור כפשו תחתיקים: נה עמרו במבוזן הכנות שלו ולא עמדו במבחן הדיבורים שלטו על קיבוץ גליות [...] היה רץ ממשלט למשלט כדי להיות ולדבר עם הגזילגיקים שלא ירגישו עצמם בהדלים. הוא ניסה לשכנע [...] שייצאו ליחידות הגז"ל ללמד עברית.⁶⁰

57 ' ברייט, בכל מאדום, תל-אביב 1950, עמ' 141. הסתערות זו היא ביטוי למגוון פעילות טקטית של לוחמי גח"ל כיחידים או במסגרת של יחידה לחימה קטנות, כפי שמתוארות בפרק 'הגנה בחטיבות הלוחמות', גזלת לחימה, עמ' 141-143, 146, 150-151, 154-155. עם תום ההפוגה הראשונה, בקיץ 1948, היו למעלה ממחצית חיילי הגרוד עולים חדשים. ראה: חטיבת הנגב במערכה, תל-אביב חש"ט, עמ' קעה.
 58 דברי בצלאל קריפמן (ליקא), שעלה במאוס 1948, תוך קורס 'ההגנה' בבסיס באיטליה, נטל בקרב בגזרת בית ג'וז-בית סוסין, 25 במאי 1948, במבצע בן נח א', ראה: א' אביעזם (עורך), יוסף-פרשיה היהם ומותם של העפלים, א, תל-אביב 1955, עמ' 716.
 59 הפעילות הדרסטית להשבת מוראל יחידות במערכה נדעה בקורס המפקדים בפלמ"ח כיוזב'ש (= חדוש רוח בגייסות שנשתבשו בקרב).
 60 ש' שבא, בני רץ, תל-אביב תשמ"א, עמ' 227-228.

הפלמ"ח. הגח"ל הסתער כשהוא מריע בשפות שונות: רוסית, פולנית, רומנית, ערבית מרוקאית.⁶⁵

המעורבות כשורה הקיבוצים לאנשי הגח"ל את הלגיטימציה לשוויון עם הארץ, שממנה לא נהגו חבריהם העולים החדשים כיהודים השירחוקים, למשל. מידת ההתנסות בשדה הקרב יצרה אפוא רמת כידול בקרב אוכלוסיית העלייה החוקרת לגיטימציה והכרה שוויונית זו התבטאו בתגורה: 'גח"ל אבל מאה אחד'.

חנה יבלונקה

ותיקים וניצולים בבית הקיבוצי

לתנועה הקיבוצית נודע תפקיד מכריע בחייה של שארית הפליטה בארץ במובנים רבים. הרבה ממנהיגיה, כיצחק (אנטק) צוקרמן, אבא קובנר, צביה (כטקין) ועוד, השתייכו - עוד קודם מלחמת העולם השנייה - לתנועות העיקריות שמגדעניהן נבנו הקיבוצים השונים בארץ. יתר על כן, מבחינת היוקרה הציבורית, שמקורה בערכים המרכזיים של היישוב, נחשבו אנשי הקיבוצים לעלית, ודרך התלצותם למשימות הלאומיות מלמדת כי הם גם הפנימו ראייה עצמית זו. זו אחת הסיבות לכך ששני שלישים ויותר מהשליחים, שנשלחו לאירופה מן הארץ בשנים 1948-1949, היו אנשי התתיישבות העוברת.¹

ליאור כל אלה הייתה טבעית ציפייתם של הקיבוצים כי רבים מקרב הבאים יתרפקו על שעריהם, ויהפכו חלק מהבית הקיבוצי. כגודל התקווה כך היה עומק האכזבה: רק מיעוט קטן מכין עולי שארית הפליטה הגיע לקיבוץ ונקלט בו. המספרים מלמדים על כך: בין השנים 1945-1949, שבהן בעיקר עלתה ארצה שארית הפליטה, הגיעו לשלושת הזרמים העיקריים של התנועה הקיבוצית (הקיבוץ המאוחד, להלן: קב"מ הקיבוץ הארצי, להלן: קב"א; וחבר הקבוצות, להלן: 'החבר') כ-17,450 עולים - רובם המכריע עולי שארית הפליטה. שיעורם בקרב כלל עולי שארית הפליטה בשנים אלה

כ-74 אחוזים בממוצע, ראה דוח על פעילות הטלת החסות וההגלת הסוכנות היהודית בשנים תשי"ז-תשי"א, ירושלים תשי"א (הוצאת הסוכנות היהודית לא"י), עמ' 276-278. ראה פירוט בעבודתי: חנה סודקי-יבלונקה, קליטתה ובעיות השתלבותה של שארית הפליטה בחברה הישראלית המתהווה, הייבוי לשם קבלת תואר דוקטור של האוניברסיטה העברית בירושלים, דצמבר 1989, עמ' 142-143. הנתונים הם של העולים הבוגרים בלבד; סיפורה של עליית הנוער שונה לחלוטין - מבוי הנוער היילדים שעלו בעליית הנוער נקלטו בתנועה הקיבוצית כ-60 אחוזים.

65 חברים מטוסים על גמי (לעיל, חצרה 55), עמ' 202. מכתב ממקד קלט מרכזי אל שרת קליטת הייבוי (שח"ק), 9 ביוני 1948, א"צ.

בין עולים לעותיקים

ישראל בעלייה הגדולה

1953-1948

עורכת: דליה עופר

